

ASPECTE CANTITATIVE PRIVIND EPIDEMIA DE HOLERĂ DIN 1873, ÎN ȚINUTURILE SĂLĂJENE

FLORIN-IOAN CHIȘ

LES ASPECTS QUANTITATIFS DE L'ÉPIDÉMIE DE CHOLERA DE 1873, LES TERRES SALAJ

RÉSUMÉ: L'épidémie de choléra de 1872–1873 a atteint et les comtés de Sălaj, la contagion s'étendant de Bihor et comtés de Satu Mare. L'impact démographique est importante, l'épidémie tuant dans quelques mois, près

de 2% de la population. L'épidémie se manifeste principalement dans les mois d'été et le premier mois de l'automne, le segment le plus affectées de la population étant celui de l'âge adulte que 50 ans.

REZUMAT: Epidemia de holeră din 1872–1873 atinge și ținuturile Sălajului, contagiunea răspândindu-se dinspre Comitatele Bihor și Satu-Mare. Impactul demografic este semnificativ, molima ucigând în câteva luni aproape

2 % din totalul populației. Epidemia se manifestă cu precădere în lunile verii și în prima lună a toamnei, cel mai afectat segment de populație fiind cel al vârstei adulte de până în 50 de ani.

MOTS-CLÉS: épidémie, le choléra, la mortalité excessive, les terres de Sălaj.

CUVINTE-CHEIE: Epidemie, holeră, mortalitate excesivă, ținuturile sălăjene.

Scăpată de spectrul ciumei ce a bântuit în secolele precedente, societatea transilvană se confruntă începând cu deceniul patru al secolului XIX cu un nou flagel, acela al holerei. Deși boala este cunoscută încă din Antichitate, denumirea ei desemnând manifestări diareice și probleme legate de bilă și intestine, varianta modernă de *colera morbus* (*colera asiatica*), prin manifestările ei explozive și dramatice marchează definitiv demografia și mentalitatea societății transilvane¹.

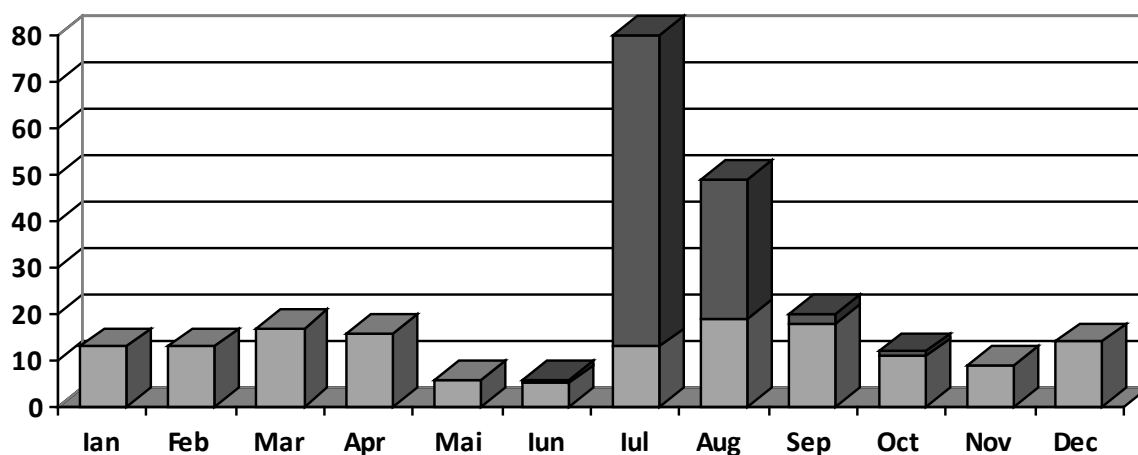
Apărută în zona Gangelui în 1817, epidemia se răspândește rapid atingând Europa în 1830, iar din 1832 se manifestă pe continentul american². O caracteristică importantă a acestui val epidemic, dar și a celor ce vor urma este propagarea explozivă a bolii, diferită decât cea a ciumii ce se manifesta în durată mai lungă. Modul de transmitere este asemănat cu un incendiu: „Un caz abia se declară într-o țară cruțată până atunci și, chiar a doua zi, ici și colo, de jur împrejur, apar alte cazuri, după care, printr-o neîncetată creștere, bolnavii se înmulțesc; noi focare se ivesc atunci, uneori la depărtări de sute de kilometri și fiecare dintre ele se transformă în pată de ulei, roind mai departe”³.

În Transilvania, holera lovește în cinci valuri epidemice, provocând mari pierderi de vieți omenești, ultimul dintre acestea, cel din 1872–1873, făcând obiectul cercetării noastre. Epidemia se răspândește dinspre Galiția și Ungaria, unde primele cazuri apar încă din octombrie 1872, Satu Mare fiind atins la 18 noiembrie,

1. Gheorghe Brătescu, Paul Cernovodeanu, *Biciul holerei pe pământ românesc. O calamitate a vremurilor moderne*, Editura Academiei Române, București, 2002, p. 6–7.
2. F. Cartwright, M. Biddiss, *Bolile și istoria*, Editura All, București, 2005, p. 162.
3. F. d'Hérelle, *L'étude d'une maladie-La choléra*, Lausanne, 1946, p. 7.

iar Baia Mare, patru zile mai târziu. În Sălaj, deși cazuri izolate există încă de acum, epidemia va bântui mai ales în vara anului următor, fapt dovedit și de o însemnare pe un *Antologhion*, care arată că din cauza ei „familiile multe au muritu, de au rămas casele pustii”⁴.

Una dintre primele localități atinse a fost Crasna, cel dintâi caz înregistrându-se în ziua de 26 iunie. Registrul morților Parohiei reformate numără pentru anul 1783, 255 de decese, 101 dintre acestea datorându-se holerei (39,40%)⁵. Dacă în prima parte a anului valorile mortalității au o medie mai scăzută, de 12 decese/lună, începând cu luna iulie numărul morților crește brusc, de șase ori mai mult decât media și de doisprezece ori mai mult ca în luna precedentă.

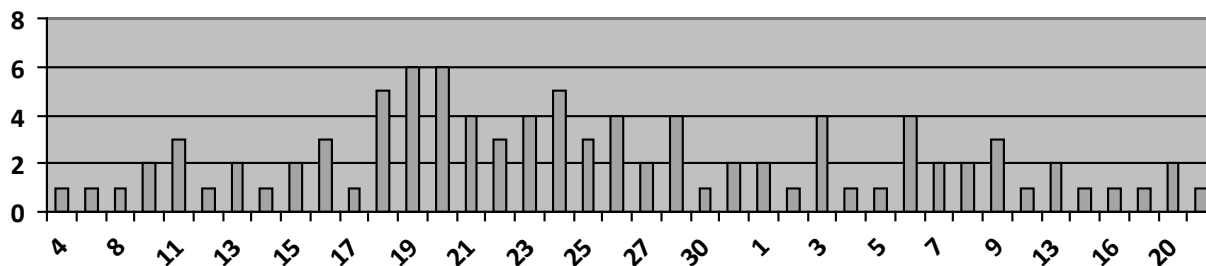

Evoluția numărului deceselor în Parohia Reformată Crasna, în 1783

Analizând graficul de mai sus, se poate lesne observa numărul mare de decese datorat manifestării epidemiei. Astfel după ce iunie consemnează doar un mort de holeră, molima atinge apogeul în luna următoare, când face 67 de victime, adică 83,75% din totalul lunii. Valori ridicate față de medie au și lunile august și septembrie, cu 30, respectiv 2 morți de holeră, epidemia stingându-se treptat la începutul toamnei.

Epidemia debutează cu valori scăzute ale mortalității, lucru caracteristic primei decade a lunii iulie. Ulterior, numărul deceselor crește treptat, ajungându-se la un maxim de șase decese pe zi, în 19 și 20 iulie. Spre sfârșitul lunii, molima se mai domolește pentru a atinge din nou un vârf de patru decese pe zi la începutul lui august.

Poate la prima vedere un număr de 101 victime nu pare impresionant, dar luând în considerare că prin 1783 comunitatea reformată a Crasnei număra undeva în jurul a 2000 de suflete (1.854 în anul 1857, 2.085 în 1880)⁶ și făcând un scurt calcul, se poate observa că în numai două luni pierde 5% din populație.

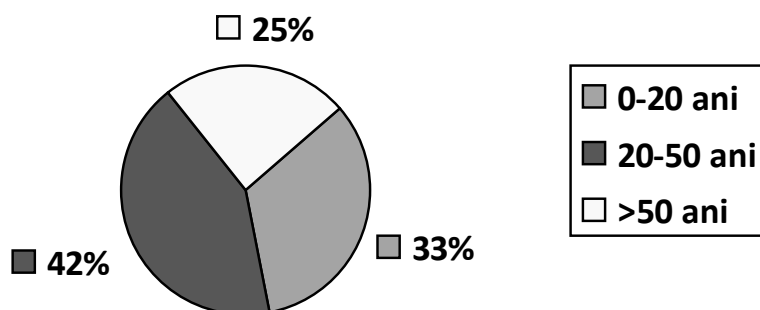
Evoluția deceselor de holera în lunile iulie/august, în Parohia Reformată Crasna

4. *Antologhion*, Râmnic, 1745, ex. de la Gostila (Sălaj), f. 69–77, păstrat în F.C.V.R. Sălaj, Zalău (Florian Dudaș, *Catastrofe naturale în Transilvania*, Editura Lumina, Oradea, 1999, p. 74).

5. Arhivele Național-Direcția Județeană Sălaj, *Fond Registre de Stare Civilă*, (în continuare: A.N.-D.J.S.J., *Fond Registre...*), inv. 81, dos. nr. 333 (1866–1876), f. 125–171.

6. Gheorghe Șișeștean, *Etnie, confesiune și căsătorie în nord-vestul Transilvaniei*, Editura Caiete Silvane, Zalău, 2002, p. 25–29.

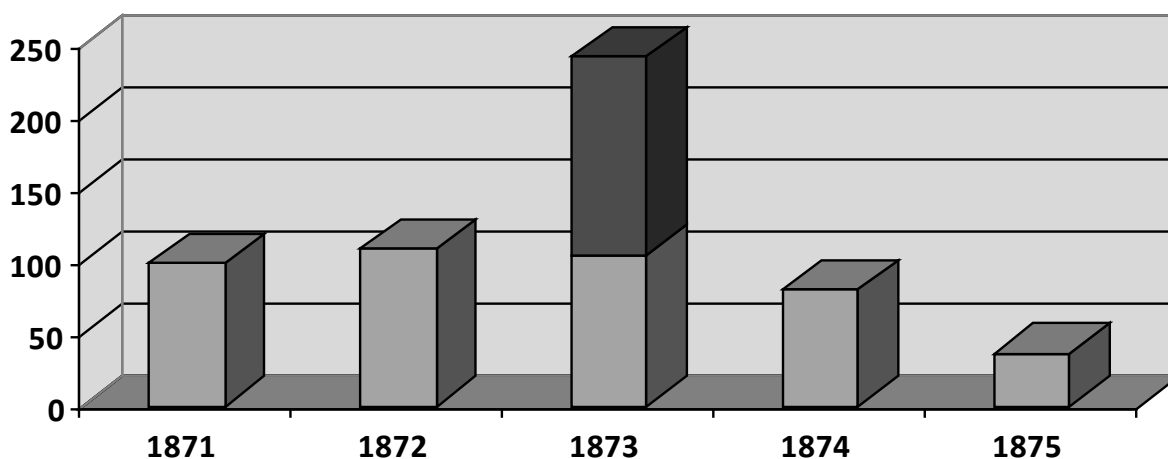
Repartizarea victimelor pe grupe de vârstă relevă faptul că impactul cel mai mare îl are boala, cum e și firesc, asupra populației active. Astfel dacă numărul mare de victime de până în 20 de ani poate fi pus pe seama unei slabe imunizări la vibrionul holeric, decesele din grupa de vârstă 20–50 ani sunt rezultatul relaționării sociale intense. Procentul mai redus de morți din grupa de vârstă de peste 50 de ani se explică prin interacțiunea socială mai redusă a persoanelor în vârstă, existând și posibilitatea unei imunizări cu prilejul valurilor epidemice anterioare.

Repartiția victimelor holerei din Parohia Reformată Crasna, pe grupe de vârstă

Holera face victime și în rândul Parohiei greco-catolice din aceeași localitate, prima victimă înregistrându-se aici începând cu 10 iulie. Numărul total a morților datorati epidemiei este de 10, adică 27% din totalul anului. Nouă din cele zece decese se produc în luna iulie, victimele fiind înmormântate în cimitirele Mocsar și Egyharfele⁷.

În Parohia Reformată din Cehu Silvaniei primul caz de holeră se înregistrează încă din 22 noiembrie 1872, victimă fiind Vincze Istvan, de 46 de ani. După acest prim deced nu se vor mai înregistra altele până în 19 iulie, anul următor. Compararea numărului deceselor înregistrate la nivelul lui 1873 cu anii anteriori și ulteriori, indică clar prezența moliemei⁸.

Evoluția mortalității în Parohia Reformată din Cehu Silvaniei

Numărul de morți, pentru anul aflat în discuție, se ridică la 244, 138 dintre ei fiind rezultatul acestui episod epidemic. Molima începe să se manifeste la sfârșitul lui iulie, când se produc două decese, apogeul fiind atins luna următoare cu 85 de victime, reprezentând 35% din totalul anului. În septembrie numărul deceselor datorate bolii, scade la 47, adică aproape la jumătate din quantumul lui august, pentru ca epidemia să se stingă în octombrie.

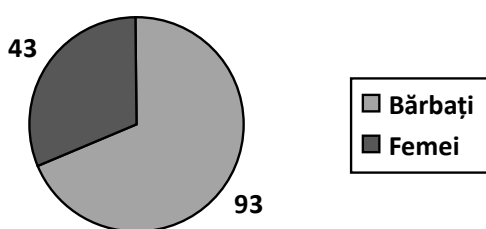
7. A.N.-D.J.SJ., *Fond Registre...*, dosar nr. 341 (1869–1913), f. 75–76.

8. A.N.-D.J.SJ., *Fond Registre...* dosar nr. 217 (1867–1879), f. 70–86.

În ceea ce privește repartitia celor răpuși de holeră, pe grupe de vârstă, se înregistrează aceeași situație precum la Crasna, adică o mortalitate mare în rândul celor de până în 20 de ani și celor din ecartul 20–50 de ani, pe când peste această vârstă numărul victimelor este mai redus:

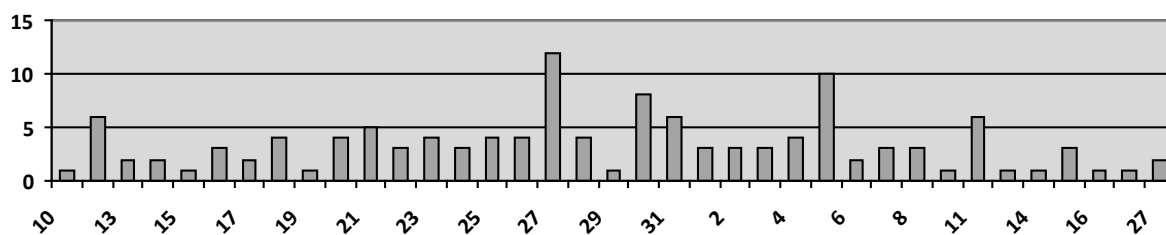
0–20 ani — 43 decese
20–50 ani — 57 decese
>50 ani — 31 decese⁹

Impactul epidemiei în rândul celor două sexe este inegal, bărbații fiind afectați într-o măsură mai mare decât femeile, 93 fiind bărbați și 43 femei. Acest fenomen se explică prin viața casnică pe care o duc acestea, pericolul de a contacta boala fiind mai redus. Totuși acest lucru nu este o regulă întâlnindu-se multe comunități unde numărul este sensibil egal sau cel al femeilor îl depășește pe cel al bărbaților. În acest din urmă caz s-a observat că factor determinant în creșterea numărului deceselor în rândul femeilor sunt ocupațiile lor în legătură cu apa (spălarea hainelor, de exemplu), mijloc de transmitere a vibrionului holeră.

Repartizarea pe sexe a victimelor din Parohia Reformată Cehu Silvaniei

Spre deosebire de Crasna, unde molița se manifestă în lunile verii, în Cehu Silvaniei ea lovește în august și prima lună a toamnei, fapt ce sugerează o contagiare mai târzie. După un debut cu un deced pe zi, mortalitatea înregistrează parcă o explozie în 12 august când se ajunge la 6 decese/zi. Evoluția epidemiei cunoaște două puncte de apogeu, în 27 august și 5 septembrie, cu 12, respectiv 10 victime/zi, pentru ca să se stingă apoi în primele zile ale lui octombrie.

Evoluția deceselor de holeră în august\septembrie

Holera face victime, deși într-un număr incomparabil mai redus, și în comunitățile romano-catolică și izraelită. Astfel registrul morților din Parohia romano-catolică consemnează două decese de acest gen¹⁰, iar cel izraelit trei¹¹, neexistând niciun fel de date referitoare la greco-catolici. Acest lucru nu înseamnă că parohia amintită a fost scutită de manifestările epidemiologice, ci este posibil ca preotul să nu fi consemnat aceste morți neobișnuite sau consemnarea să se fi făcut direct către autorități, fără alte referiri în registrul de stare civilă.

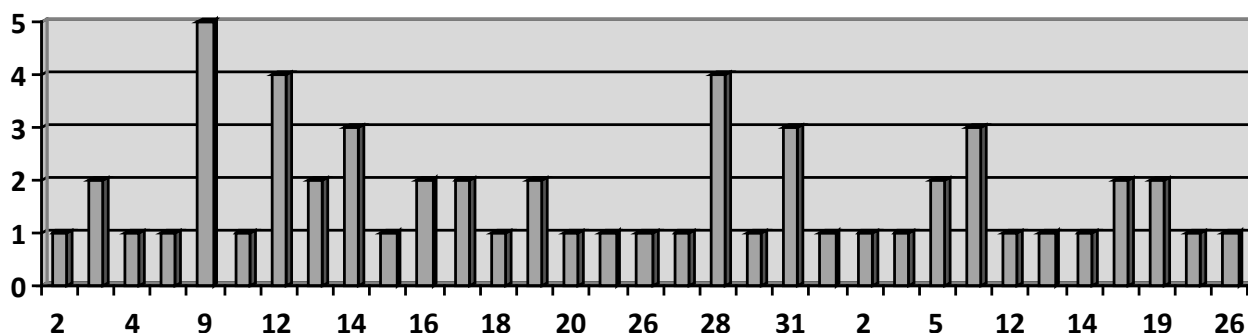
La Zalău, epidemia de holeră din 1873 își face apariția abia la începutul lui august, manifestându-se cu virulență până la sfârșitul lui octombrie. Această infestare mai târzie poate sugera două direcții de contagiare a ținuturilor sălăjene, dinspre nord, din Comitatul Satu Mare și din sud-vest, dinspre Bihor.

9. Menționăm faptul că pentru 5 morți nu este înregistrată vârsta.

10. A.N.-D.J.S.J., *Fond Registre...* dosar nr. 223 (1845–1928), f. 2–33.

11. *Idem*, dosar. nr. 225 (1869–1881), f. 32.

Primele decese se produc în Parohia reformată, începând cu 2 august, numărul total al victimelor fiind de 59, adică 21,22 % din totalul de 278 de morți ai anului¹². Marea majoritate a victimelor se înregistrează în această primă lună (40 de morți), maximul fiind atins încă din ziua de 9 august, cu 5 decese.

Evoluția deceselor de holeră în lunile august\septembrie 1873

Repartizare pe sexe a decedaților arată că diferența este aproape inexistentă, 30 de victime fiind bărbați, iar 29 femei. În ceea ce privește apartenența la grupele de vârstă amintite și în cazul celorlalte localități, situația se prezintă în felul următor:

- 0–20 de ani — 12 victime
- 20–50 de ani — 30 de victime
- > 50 de ani — 17 victime

Victime ale holerei se întâlnesc și în celelalte comunități ale Zalăului, dar în număr mai redus. Astfel, în Parohia greco-catolică, începând cu jumătatea lui august mor 7 persoane¹³, iar în cea romano-catolică 6¹⁴. Punând la socoteală și decesele din comunitatea izraelită, în număr de trei, putem conclud că numărul deceselor datorate epidemiei din 1873, consemnate în registrele de stare civilă, se ridică pentru orașul Zalău la 75 (vezi *Anexa 1*). Statisticile oficiale maghiare arată că din totalul de 5.787 de oameni, câți avea orașul la vremea respectivă, au fost infectate 239 de persoane, dintre acestea 169 s-au vindecat, iar 70 au decedat¹⁵. Diferența dintre cifrele oficiale și cele consemnate de parohii poate fi explicată fie prin o anumită doză de inexactitate a datelor oferite de preoți oficialilor, fie prin existența unui anumit număr de bolnavi la data întocmirii raportului, dintre care ulterior au mai decedat 5.

La nivelul întregului Comitat Solnocul de Mijloc, la care era încadrat și Zalăul, din cele 3162 de persoane infectate, 2340 s-au vindecat, iar 822 au decedat, gradul de mortalitate fiind de 29, 29%. Pentru Comitatul Crasna, statistica indică 1.931 de bolnavi, ceea ce reprezintă 3,07 % din totalul de 62.714, cât număra populația. Din numărul total al infectaților, 1.217 s-au însănătoșit, iar 714 au murit, letalitatea fiind așadar de 37,65 %¹⁶.

Am încercat prin rândurile de mai sus să aruncăm o lumină asupra episodului epidemic sălăjean, din deceniul opt al secolului XIX, luând ca studii de caz trei dintre cele mai afectate localități. Luând în considerare aceste date, dar și cele oferite de *Anexa 1* pentru alte zece localități, putem trage o serie de concluzii. Astfel, dacă epidemiile de ciumă frapază prin numărul de victime și durata lor lungă în timp, holera surprinde prin bruscete și rapiditate, manifestând o invazie de tip „exploziv”. Infecția se propagă în special de-a lungul văilor, având un dublu sens: în aval, prin intermediul apei infectate și în amonte, prin oamenii infectați.

12. *Idem*, dosar. nr. 1292 (1871–1874), f. 121–128.

13. *Idem*, dosar. nr. 1307 (1858–1895), f. 50.

14. *Idem*, dosar. nr. 1303 (1849–1889), f. 68–69.

15. *Magyar Statisztikai Évköny, másadik évfolyam*, 1873, Budapest, 1984, p. 84–95.

16. *Ibidem*.

Analizând, de asemenea, graficele evoluției mortalității se poate observa că epidemia are întodeauna două vârfuri de letalitate. Primul este atins în scurt timp după începerea manifestării epidemice, având valoarea cea mai mare, apoi după o perioadă de recrudescență, când mola pare a se stinge, urmează un al doilea vârf, cu valori foarte apropiate de primul.

Se poate stabili o legătură clară între numărul victimelor și durata epidemiei în zile, lucru favorizat mai ales de mediul urban, unde condițiile igienice precare și densitatea populației favorizează răspândirea bolii.

Epidemiile au însoțit societatea umană de-a lungul timpului, au constituit cauza unor destrucțiuni și restructurări sociale care au lăsat vizibile articulațiile esențiale ale grupurilor, liniile de forță și tensiunile pe care le traversează, au facilitat observarea reală a mecanismului administrativ, a raportului dintre puteri și reacția lor, de aceea, credem noi, orice demers istoriografic, fără o aplecare și asupra acestor aspecte, este incomplet.

ANEXA 1

TABEL CUPRINZÂND NUMĂRUL VICTIMELOR EPIDEMIEI DE HOLERĂ ȘI DURATA EI ÎN ZILE

Nr. crt.	LOCALITATEA	PAROHIA					DURATA / LOCALITATE	DURATA ÎN ZILE	TOTAL MORȚI
		GREC-CAT	ROM-CAT	REFORMATĂ	ORTODOXĂ	IZRAELITĂ			
1.	Șimleu-Silvaniei	15	14	7	-*	-	11 iul – 20 oct	101	36
2.	Zalău	7	6	59	-	3	2 aug – 29 oct	88	75
3.	Cehu-Silvaniei	-	2	136	-	3	19 iul – 8 oct	81	141
4.	Crasna	10	7	101	-	-	16 iun – 9 oct	115	118
5.	Zimbor	16	-	5	-	-	25 iul – 8 sept	45	21
6.	Zăuan (Ip)	-	-	34	-	-	14 iul – 20 aug	37	34
7.	Rus	24	-	-	-	-	19 iul – 16 sept	59	24
8.	Cizer	27	-	-	-	-	18 iul – 12 sept	56	27
9.	Marca	11	-	-	-	-	26 iul – 21 aug	26	11
10.	Nușfalău	-	-	24	-	-	11 iul – 20 aug	40	24
11.	Sărmășag	-	-	10	-	-	14 iul – 1 sep	49	10
12.	Jibou	-	-	9	-	-	9 iul – 26 iul	17	9
13.	Chieșd	7	-	-	-	-	27 iul – 5 sept	40	7
TOTAL		117	29	385	-	6	16 iun-29 oct	135	537

* Spațiile necompletate se datorează faptului că pentru parohiile în cauză nu există date, fie pentru că holera nu a afectat comunitățile respective, fie pentru că ele nu au fost consemnate.

BIBLIOGRAFIE

- Arhivele Naționale – Direcția Județeană Sălaj, *Fond Registre de Stare Civilă*, inv. 81, dosar nr. 333 (1866–1876), f. 125–171; dosar nr. 341 (1869–1913), f. 75–76; dosar nr. 217 (1867–1879), f. 70–86; dosar nr. 223 (1845–1928), f. 2–33; dosar. nr. 225 (1869–1881), f. 32; dosar. nr. 1292 (1871–1874), f. 121–128; dosar. nr. 1307 (1858–1895), f. 50; dosar. nr. 1303 (1849–1889), f. 68–69.
- BRĂTESCU, Gheorghe, CERNOVODEANU, Paul, *Biciul holerei pe pământ românesc. O calamitate a vremurilor moderne*, București, Editura Academiei Române, 2002.
- CARTWRIGHT, F., BIDDISS, M., *Bolile și istoria*, Editura All, București, 2005.
- DUDAȘ, Florian, *Catastrofe naturale în Transilvania*, Editura Lumina, Oradea, 1999.
- HÉRELLE, F. de, *L'étude d'une maladie-La choléra*, Lausanne, 1946.
- Magyar Statsztikai Évköny, *második évfolyam*, 1873, Budapest, 1984.
- ȘIȘEȘTEAN, Gheorghe, *Etnie, confesiune și căsătorie în nord-vestul Transilvaniei*, Editura Caiete Silvane, Zalău, 2002.